

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВИПУСКНИКІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

У статті визначено роль громадянської освіти як засобу формування демократичного досвіду випускників середньої школи. Описано шляхи впровадження громадянської освіти в Україні, починаючи з 2000 року. Розкрито роль соціологічного моніторингу в підвищенні якості громадянської освіти та описано результати його застосування в Миколаївській загальноосвітній школі № 26.

Ключові слова: громадянська освіта, демократичний досвід випускників, соціологічний моніторинг, якість освіти, середня школа.

В статье определена роль гражданского образования как средства формирования демократического опыта выпускников средней школы. Описаны пути внедрения гражданского образования в Украине, начиная с 2000 года. Раскрыта роль социологического мониторинга в повышении качества гражданского образования и описаны результаты его применения в Николаевской общеобразовательной школе № 26.

Ключевые слова: гражданское образование, демократический опыт выпускников, социологический мониторинг, качество образования, средняя школа.

The role of civil education as a mean for forming democratic experience of secondary school seniors is revealed in the article. The ways of use of civil education in Ukraine since 2000 year are described. The role of sociological monitoring for improving civil education is illustrated, results of its using at secondary school are described.

Key words: civil education, democratic experience of seniors, sociological monitoring, quality of education, secondary school.

Постановка проблеми. Навчання і виховання громадян, свідомих щодо своїх прав і обов'язків, є однією з головних складових стабільності сучасного відкритого демократичного суспільства. З метою надання базових знань щодо громадянства, в багатьох європейських країнах існує система громадянської освіти. Впровадження громадянської освіти в Україні, адаптація її методик до українського менталітету потребують не лише наукового обґрунтування, а і перевірки практикою.

Метою нашої розвідки є визначити роль громадянської освіти у формуванні демократичного досвіду випускників середньої школи та проілюструвати один зі шляхів її впровадження на прикладі Миколаївської загальноосвітньої школи № 26.

Аналіз досліджень і публікацій. Громадянську освіту можна розглядати як у вузькому, так і в широкому смислі. *Громадянська освіта* – система навчально-виховних заходів, спрямована на формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, яка усвідомлює свої права і обов'язки щодо суспільства і держави. Водночас це інтегрована галузь гуманітарних знань, завдання якої – підготувати молодих громадян до життя в умовах демократії [1, с. 191]. В даній статті громадянська освіта розуміється у першому, більш вузькому значенні цього поняття.

У країнах Європейського співтовариства громадянська освіта реалізується двома основними шляхами:

1) Вивчення спеціальних курсів з громадянської освіти (як, наприклад, у Нідерландах та у Франції).

2) Вивчення основних положень громадянської освіти в рамках загальнообов'язкових навчальних предметів при активному використанні міжпредметних зв'язків.

При всьому різноманітті підходів до концепцій та програмно-методичного забезпечення навчальних курсів громадянської освіти в них існує і багато спільного. Так, практично в усіх програмах і темах підручників містяться розділи, що присвячені правам людини, толерантності, полікультурності, громадським та державним інститутам. Ці питання проходять червоною ниткою крізь усі навчальні курси громадянської освіти.

З 2000 до 2002 року у європейській фазі «Трансатлантичного проекту підтримки громадянського суспільства в Україні» був реалізований проект «Освіта для демократії в Україні». У його межах здійснено розробку «Концепції громадянської освіти в школах України» [3], програми навчального курсу «Громадянська освіта» для учнів 9-11 класів і навчально-методичного забезпечення для неї. Європейський досвід громадянської освіти, безумовно був врахований при розробці програми, але, у першу

чергу, брались до уваги реалії та специфіка навчально-виховного процесу в нашій країні. Апробацію курсу «Громадянська освіта» здійснено у 19-ти регіонах нашої країни. Як у Києві, так і у регіонах були створені ресурсні центри громадянської освіти. Проте розширення мережі навчальних закладів, в котрих вивчається цей курс, не відбулося.

Важливим кроком розробки шляхів впровадження громадянської освіти в Україні став проект «Громадянська освіта – Україна», фінансований Європейським Союзом. Партнером проекту виступило Міністерство освіти і науки України. Цей проект став продовженням попереднього проекту, фінансованого ЄС, «Освіта для демократії в Україні», і був спрямований на консолідацію громадянської освіти в новій 12-річній системі шкільної освіти на національному рівні. Проект розпочався у березні 2005 р. і закінчився у березні 2008 р. Міністерство освіти і науки обрало 4 пілотні області для його впровадження: Херсонську, Волинську та Вінницьку області та місто Київ і по 25 шкіл у кожній з них.

Завдання проекту полягали в наступному:

- 1) Подальше розроблення (консолідація) національної навчальної програми з громадянської освіти.
- 2) Запровадження підготовки з громадянської освіти у педагогічних університетах та інститутах післядипломної педагогічної освіти.
- 3) Підтримка у викладанні громадянської освіти дітям з особливими потребами.
- 4) Підтримка діяльності асоціацій та спілок вчителів громадянської освіти.
- 5) Підтримка позашкільних заходів з поширення демократичних принципів [4].

У результаті реалізації проекту було підготовлено та видано книги «Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя» [1] і «Громадянська освіта: теорія і методика навчання» [2]. Проект передав до уряду рекомендації щодо подальшого впровадження і статусу громадянської освіти, в основу яких покладено результати діяльності робочих груп, різноманітні концептуальні документи та враховано ширші аспекти розроблення змісту освіти на міжнародному рівні. Наприклад, усі системи освіти і навчальні плани мають реагувати на мінливі вимоги життя і праці, на які учні XXI та XXII століття мають шукати відповіді: зміни в суспільстві та характері праці, вплив технологій, нове розуміння характеру навчальної діяльності людини, потреба глибшої персоналізації, зростання міжнародного виміру життя і праці тощо.

Водночас, в нашій країні на сьогодні все ще відсутня безперервна система громадянської освіти у школах, котра б включала комплекс соціально-гуманітарних предметів у поєднанні з багатоманіттям міжпредметних зв'язків. Відсутня чітка визначеність структури системи громадянської освіти, котра одночасно була б зручною для впровадження в систему вітчизняної освіти. Необхідним є якісно новий підхід до розробки змісту таких розділів програми громадянської освіти, як моральна, правова та політична освіта учнів. В умовах глобальної економічної кризи подальше впровадження громадянської освіти наштотувалося також і на фінансові труднощі.

Виклад основного матеріалу. З іншого боку, якість громадянської освіти залежить не лише від

зовнішніх щодо навчального закладу факторів, а й від ініціативи на місцях, від того, наскільки керівники системи середньої освіти усвідомлюють важливість впровадження і розвитку цього виду освіти. Як приклад, можна навести досвід Миколаївської загальноосвітньої школи № 26, яка реалізує програму впровадження громадянської освіти в межах договору про співпрацю з Чорноморським державним університетом імені Петра Могили.

Науковці кафедри соціології ЧДУ ім. Петра Могили працюють останні роки над науково-дослідною темою «Соціальні процеси та соціальне управління в умовах суспільної трансформації». В межах цієї теми в 2009-2011 роках було проведене соціологічне дослідження «Соціально-гуманітарна освіта як чинник демократизації українського суспільства» [5]. В даному дослідженні визначено основні складові демократичного досвіду випускників середньої школи. Демократичний досвід особистості оцінюється в роботі як сума засвоєних на практиці знань про демократію, демократичних умінь та навичок і здатність керуватися ними у реальному житті [5, с. 14]. Сформованість демократичного досвіду випускників системи середньої освіти є одним з показників ефективності громадянської освіти. Головну роль у формуванні цього типу досвіду в системі середньої освіти належить засвоєнню структурних компонентів (дисциплін), які входять до освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту базової і повної середньої освіти.

Результати проведеного дослідження дають можливість стверджувати, що сформованість демократичного досвіду випускників системи середньої освіти знаходиться у прямій залежності від обсягу одержаної ними соціально-гуманітарної освіти. Дуже важливим компонентом демократичного досвіду випускника освітнього закладу є також досвід участі в учнівському і студентському самоврядуванні. Система самоврядування дає можливість учням і студентам використати на практиці здобуті соціально-гуманітарні знання, формує відповідальність і самостійність, вміння вирішувати нові нестандартні завдання. Досвід учнівського і студентського самоврядування сприяє формуванню активної громадянської позиції особистості і більш позитивного її ставлення до демократії. Результати дослідження дозволили стверджувати, що дуже корисною може бути організація обміну досвідом між лідерами учнівського і студентського самоврядування.

Практичні рекомендації, сформульовані в результаті проведення соціологічного дослідження «Соціально-гуманітарна освіта як чинник демократизації українського суспільства», використовуються в навчально-виховному процесі в Миколаївській загальноосвітній школі № 26. Після того як висновки дослідження обговорені на засіданні педагогічної ради школи, було впроваджено моніторинг рівня соціалізації учнів школи та демократизації навчального процесу. За ініціативою директора школи І. С. Пастушкової, було започатковано проведення зустрічей школярів з лідерами студентського самоврядування, а також навчальних занять для старшокласників з питань

демократії із залученням викладачів вищої школи.

Соціологічний моніторинг сформованості демократичного досвіду випускників Миколаївської ЗОШ № 26 проводиться з 2010 року за методикою, розробленою викладачем кафедри соціології ЧДУ ім. Петра Могили Н. В. Рожанською. Він дав можливість оцінити позитивні зміни, які відбулися в свідомості випускників школи в результаті впровадження вищезазначених нових форм здійснення громадянської освіти. Основним методом моніторингу стало суцільне анкетне опитування учнів 11-х класів школи. Старшокласникам було запропоновано заповнити анкету, яка налічує 32 питання (6 відкритих і 26 закритих). Анкета складалася з 4-х основних блоків питань.

Перший блок – «паспортчика». Другий блок містив питання стосовно демократичних вмінь і навичок, яких набув учень у школі. Третій блок питань мав на меті з'ясувати, які знання і уявлення має старшокласник про демократію. Четвертий блок питань мав на меті дослідити діяльнісний аспект демократичного досвіду старшокласників, тобто виявити їх демократичні установки (аттитюди).

Порівняємо результати відповідей учнів 11-х класів Миколаївської ЗОШ № 26, отримані у 2010 і 2012 роках, на блок питань стосовно демократичних вмінь і навичок, одержаних ними у школі.

Досвід голосування є важливою частиною демократичного досвіду. Адже в майбутньому випускники мають брати участь у подібній процедурі при виборах Президента, державної та місцевої влади, в Референдумі та з багатьох інших питань громадсько-політичного життя. Старшокласників просили відповісти, як часто вони брали участь у голосуванні в школі. Згідно з одержаними відповідями, доля тих, хто брав багато разів участь у голосуванні в 2012 р., збільшилася на 18,9 %, порівняно з 2010 р.

Свобода є однією з найважливіших демократичних

цінностей. Адже свобода думок і переконань є невід'ємною складовою демократичного суспільства. Тому вміння виражати власну думку, власні погляди, прилюдно відстоювати їх є необхідною складовою демократичного досвіду особистості. Старшокласників просили відповісти, як часто на уроках в школі вони мали можливість висловити власну думку, власні погляди. Згідно з одержаними відповідями, частка старшокласників, які завжди мали можливість висловлювати власну думку в школі, збільшилась на 18,9 %.

В різних концепціях демократії часто застосовується поняття «консенсус». Адже за умов демократії перед прийняттям найважливіших рішень відбувається їх публічне обговорення з метою врахування інтересів усіх верств населення. Тому досвід обговорення різних аспектів суспільного життя, а особливо тих, які пов'язані з демократією, є вагомим для формування цілісного демократичного досвіду особистості. Спілкування на такі теми дає можливість зрозуміти, усвідомити або сформулювати власні погляди на різні аспекти демократичного устрою. В нашій анкеті старшокласників запитували, чи спілкувалися вони в школі (з вчителями, або запрошеними до школи гостями, або з однокласниками і т. д.) на теми, пов'язані з демократією. Як показали результати, частка учнів, які спілкувалися в школі на теми, пов'язані з демократією, збільшилась на 31,7 %.

Перейдемо до порівняння деяких результатів відповідей на другий блок запитань анкети, який стосується одержаних старшокласниками у школі знань з історії та теорії демократії.

Старшокласників просили самих оцінити, наскільки чітко уявлення вони мають про демократію. Розподіл відповідей респондентів представлений у табл. 1. Як можна побачити, частка респондентів, які вважають, що вони мають чітко уявлення про те, що таке демократія, збільшилась на 19 %.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на питання: «Яке Ви маєте уявлення про те, що таке демократія?»

	2010 р., %	2012 р., %
Маю чітке уявлення	43,5	62,5
Маю нечітке уявлення	43,5	37,5
Не маю жодного уявлення	13,0	–
Загалом	100	100

Старшокласникам було запропоновано назвати основні демократичні цінності (обрати з запропонованих варіантів). Згідно з отриманими результатами, частка учнів, які обрали правильну відповідь (свобода, рівність), збільшилась на 74,3 %.

Старшокласникам було запропоновано обрати, до якого типу держави належить Україна згідно з діючою Конституцією (статті 1). Відповідно до отриманих результатів, частка респондентів, які правильно вказали, що Україна є демократичною соціальною правовою державою, збільшилась на 14 %.

Старшокласників просили (у відкритому питанні) дати визначення поняттю демократії. За результатами опитування 2010 року, 30,4 % респондентів змогли дати визначення цьому поняттю, а у 2012 році це

з змогли зробити вже 95,8 % старшокласників. Тобто, частка осіб, які змогли дати визначення поняттю «демократія», зросла на 65,4 %.

Тепер порівняємо результати відповідей респондентів на деякі питання четвертого блоку, який дає можливість виміряти ставлення респондентів до різних аспектів демократичного життя. Старшокласникам було запропоновано висловити ступінь згоди з 13 судженнями стосовно різних аспектів демократичного життя. Нижче надано витяг з інструментарію опитування.

- Судження 1. *Всі дієздатні дорослі повинні брати участь у виборах Президента як гаранта дотримання Конституції всіма політичними силами.*
- Судження 2. *Люди повинні брати участь у*

виборах Верховної Ради, тому що саме вона готує закони, за якими живе країна.

– Судження 3. Вибори Президента і Верховної Ради загалом рахунку не здатні щось змінити у державі.

– Судження 4. Вибори місцевої влади (голови міст і сіл, а також місцевої Ради) не є такими важливими, як вибори Президента і Верховної Ради.

– Судження 5. Без місцевих органів влади села і міста не зможуть нормально функціонувати.

– Судження 6. Свідомі громадяни беруть участь у роботі партій, політичних клубів, інших політичних організацій і рухів.

– Судження 7. Пересічній людині краще стояти осторонь політичних рухів і демонстрацій (моя хата з краю).

– Судження 8. Свідомі люди беруть участь у роботі громадських організацій, які відстоюють права громадян, їх інтереси.

– Судження 9. В громадських організаціях працюють лише кар'єристи, які переслідують особисті цілі.

– Судження 10. Профспілки повинні відстоювати інтереси найманих працівників і вести переговори з роботодавцями. Тому потрібно бути членом профспілки.

– Судження 11. Профспілки займаються чим завгодно, тільки не відстоюють права працівників.

– Судження 12. Волонтерські організації з активних і свідомих людей допомагають у вирішенні болючих проблем суспільства (пияцтво, наркоманія, епідемія СНІД і т. д.)

– Судження 13. Від волонтерських організацій мало толку, вони тільки імітують соціальну роботу.

Для обчислення результатів був застосований метод шкалювання Лайкерта. П'ятибальна шкала відповідала діапазону відповідей від «цілком не згоден» до «цілком згоден». Причому найвищий бал відповідав ставленню активного демократичного громадянина, а найнижчий – ставленню пасивного зневіреного в демократії громадянина. Таким чином, для різних суджень найвищий бал міг відповідати або відповіді «цілком згоден», або – «цілком не згоден», залежно від змісту самого судження. Після розрахунку середнього арифметичного кожного судження було одержано наступні результати (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ставлення випускників до різних аспектів демократичного життя

НОМЕР СУДЖЕННЯ	РІВЕНЬ ЗГОДИ/НЕЗГОДИ (у балах, шкала: 1 – 5)	
	2010 р., середнє арифметичне	2012 р., середнє арифметичне
Судження 1	4,04	4,39
Судження 2	3,96	4,12
Судження 3	3,26	3,38
Судження 4	3,35	3,58
Судження 5	3,74	4,13
Судження 6	3,48	3,17
Судження 7	3,35	3,71
Судження 8	4,04	3,71
Судження 9	3,09	3,33
Судження 10	3,30	3,12
Судження 11	2,91	2,92
Судження 12	3,74	4,25
Судження 13	3,04	3,88

Як можна побачити, десять з тринадцяти показників середнього арифметичного в 2012 р. зросли. Це вказує на те, що в середньому ставлення опитаних старшокласників до демократичних інститутів стало більш позитивним.

Старшокласникам було поставлене останнє питання: «Якби перед Вами постав вибір: брати участь у

громадському житті, або залишити цю справу більш дорослим людям, то який вибір Ви б зробили?» Розподіл відповідей респондентів представлений у табл. 3. Як можна побачити, частка тих респондентів, які висловили готовність приєднатися до якоїсь політичної, громадської чи волонтерської організації, зросла на 27,9 %.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання: «Якби перед Вами постав вибір: брати участь у громадському житті, або залишити цю справу більш дорослим людям, то який вибір Ви б зробили?»

	2010 р., %	2012 р., %
Я готовий приєднатися до якоїсь політичної, громадської чи волонтерської організації	30,4	58,3
Я вважаю, що мені ще рано брати участь у громадському і політичному житті	26,1	25,0
Я не хочу взагалі брати участь в жодній суспільній діяльності	17,4	12,5
Немає відповіді	26,1	4,2
Загалом	100	100

Висновки. Громадянська освіта може й повинна відігравати сьогодні ключову роль у вихованні юних громадян зі знаннями й навичками, які потрібні їм

самим, роботодавцям і суспільству загалом. Громадянська освіта є одним з головних засобів формування демократичного досвіду випускників середньої

школи. Вагома роль у підвищенні якості громадянської освіти належить творчій ініціативі керівництва і педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу. Незважаючи на те, що сьогодні в Україні відсутня система безперервної громадянської освіти, співпраця між середньою і вищою ланками освіти сприяє підвищенню рівня соціалізації випускників середньої школи.

Досвід Миколаївської ЗОШ № 26 показав, що значна роль у підвищенні якості громадянської освіти належить впровадженню соціологічного моніторингу

сформованості демократичного досвіду випускників. Соціологічний моніторинг дає можливість відслідковувати зміни в свідомості випускників загальноосвітнього навчального закладу, оцінити ефективність і якість навчально-виховних заходів громадянської освіти. Водночас співпраця між середньою і вищою школою, а також впровадження соціологічного моніторингу не потребують значних фінансових затрат і можуть бути легко реалізовані навіть за умов глобальної економічної кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянська освіта : методичний посібник для вчителя / С. Позняк [та ін.]. – К., Етна-1, 2008. – 194 с.
2. Громадянська освіта : теорія і методика навчання : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Т. Асламова [та ін.]. – К. : Етна-1, 2008 – 174 с.
3. Концепція громадянської освіти в школах України: Проект / С.Г. Рябов [та ін.] // Шлях освіти, 2001. – № 1. – С. 26-31.
4. Проект «Громадянська освіта – Україна» фінансований Європейським Союзом [Електронний ресурс] / Сайт «Громадянська освіта – Україна». – Режим доступу : <http://civiced.org.ua/>.
5. Рожанська Н. В. Соціально-гуманітарна освіта як чинник демократизації українського суспільства. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук зі спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології / Наталя Володимирівна Рожанська. – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – 20 с.

Рецензенти: *Гавеля В. Л., д.філос.н., проф.;*
Мінц М. О., к.і.н., доц.

© Рожанська Н. В., Пастушкова І. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 01.03.2012 р.

РОЖАНСЬКА Наталя Володимирівна – старший викладач Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціологія освіти, історія філософії.

ПАСТУШКОВА Ірина Семенівна – директор Миколаївської загальноосвітньої школи № 26.

Коло наукових інтересів: соціальна педагогіка, державне управління.